

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Кафедра мовознавства

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри мовознавства

проф. Гайдаєнко І.В.

«28» серпня 2017 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1.3.3. Історія мови (ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА)

спеціальності 035 Філологія (українська мова та література)

факультет філології та журналістики

2017– 2018 навчальний рік

Робоча програма з дисципліни Історія мови (Історична граматики) для студентів спеціальності 035.01 Філологія (українська мова та література)

Розробники: Гайдаєнко І.В., кандидат філологічних наук, професор

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри мовознавства

Протокол від «28»серпня 2017 року № 1

Завідувач кафедри мовознавства

_____ (проф. Гайдаєнко І.В.)
(підпис)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання (укр.; укр.-англ.)	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 2	Галузь знань: 03. Гуманітарні науки 01. Освіта / Педагогіка	Нормативна	
Модулів – 1	Спеціальність: 6.020303. Філологія (українська мова та література)*	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 1		3-й	3-й
Загальна кількість годин – 60		Семестр:	
		6-й	5-й
		Лекції	
		16 год.	2 год. (консультація)
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 5/4 самостійної роботи студента – 3/2	Ступінь вищої освіти: бакалавр	Практичні, семінарські	
		14 год.	
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
		30 год.	68 год.
		Вид контролю: залік	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи становить:

для денної форми навчання – 38% / 62%   44% / 56%

для заочної форми навчання – 11% / 89%

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

У системі підготовки висококваліфікованого словесника одне з важливих місць посідає цикл історико-лінгвістичних дисциплін, об'єднаних загальною назвою «Історія української мови».

Курс «Історії мови (Історичної граматики)» належить до найскладніших лінгвістичних дисциплін, що вивчаються на філологічних факультетах.

Завданням курсу є розкриття тих внутрішніх законів, що зумовили розвиток фонетичної системи і граматичної будови української мови від найдавніших часів і до її сучасного стану.

Курс історичної граматики української мови забезпечує всебічне розуміння явищ фонетики і граматики на сучасному рівні розвитку, готує студента-філолога до свідомого засвоєння курсу «Сучасна українська літературна мова», забезпечує принцип історизму при викладанні рідної мови і літератури в школі.

Мета курсу: вільне оволодіння українською (державною) мовою, історією мови, розкриття тих внутрішніх законів, які зумовили розвиток фонетичної системи і граматичної будови української мови від найдавніших часів і до її сучасного стану.

Завдання курсу:

- **теоретичні** - курс забезпечує всебічне розуміння явищ фонетики і граматики на сучасному рівні розвитку мови;
- **практичні:** курс готує студента-філолога для свідомого засвоєння сучасної української літературної мови.

Очікувані результати

Студенти повинні досконало і свідомо засвоїти зміни, тенденції та причини розвитку фонетичної, морфологічної та синтаксичної структури української мови. Засвоєні знання студенти повинні застосовувати при аналізі прикладів з історії українських праформ.

Міждисциплінарні зв'язки:

Курс «Історична граматика української мови» пов'язаний з такими дисциплінами: «Вступ до мовознавства», «Старослов'янська мова», «Загальне мовознавство», «Сучасна українська літературна мова», «Українська діалектологія», «Історія української літератури», «Історія України», «Фольклористика».

Набуті компетенції у процесі вивчення курсу:

- **лінгвістична** – знання й розуміння базових знань з навчальної дисципліни;
- **методологічна** – здатність до прагматичної діяльності з використанням розроблених підходів, способів і прийомів навчальної діяльності студентів;
- **мовленнєва** – вправність в оволодінні експресивно-емоційними засобами мови, культури мовлення й культури спілкування;
- **комунікативна** – виховання мотивації до навчання, розвиток мовних, мовленнєвих і комунікативних здібностей, здатність успішно вирішувати завдання взаєморозуміння і взаємодії між носіями мови, дотримуватися норм літературної мови в умовах прямого й опосередкованого спілкування;

- **соціокультурна** – розуміння національних особливостей мови, що вивчається, формування національної свідомості, готовність до міжкультурного спілкування;
- **професійна** – урахування оновленого змісту й структури середньої та вищої освіти, створення умов відповідно до професійного самовизначення особистості, здатності до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства, студентів.

3. Програма навчальної дисципліни

1. Вступ. Завдання курсу історії української мови як наукової дисципліни. Зв'язок історії мови з іншими дисциплінами. Основні джерела історичного вивчення української мови. Основний метод дослідження історії мови. Спорідненість слов'янських мов.
2. Фонетика. Формування фонологічної системи давньоруської та староукраїнської мови. Система голосних фонем давньоруської мови. Система приголосних фонем давньоруської мови. Структура складу давньоруської мови.
3. Відбиття фонетичних процесів спільнослов'янського і спільносхіднослов'янського періодів у фонологічній системі давньоруської мови. Найдавніші зміни у фонологічній системі спільнослов'янської мови. Пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду: три спільнослов'янські палаталізації задньоязикових приголосних. Пом'якшення приголосних у сполученні з *j* (*dj, tj, ktj, gtj*). Спрощення груп приголосних *дл, тл*. Зміна *зв, кв* перед **ѣ** на *цв, зв*. Повноголосся *оро, оло, ере, еле*. Зміна початкових *ор, ол* на *ро, ло, ра, ла*. Носові голосні. Найдавніша зміна **ѣ**.
4. Фонетичні зміни XI – XIII ст. Зміни у вимові африкат. Часткове порушення явища палаталізації приголосних. Занепад редукованих **ъ, ь** в слабкій позиції та зміна їх в *о, е* в сильній позиції.
5. Розвиток фонологічної системи української мови. Наслідки занепаду редукованих у системі голосних: чергування *о, е* з нулем звука; вставні *о, е*; чергування *о, е* з *і*. наслідки занепаду **ъ, ь** в системі приголосних: спрощення в групах приголосних, асиміляція і дисиміляція, ствердіння приголосних. Лабіалізація звука *е*. Поява приставного звука *і*. Подовження приголосних.
6. Історична морфологія. Предмет і завдання історичної морфології. Іменник. Словотвір іменників у давньоруській мові. Історія граматичних категорій іменників. Багатотипність відмінювання іменників давньоруської мови. Формування сучасних відмін іменників.
7. Історія займенника. Походження категорії прикметників. Історія іменних прикметників. Розвиток членного (займенникового) відмінювання прикметників. Історія форм ступенів порівняння прикметників. Історія форм числівників.
8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм. Класи дієслів. Історія форм минулого і майбутнього часів.
9. Історія способових та інших форм дієслова. Історія умовного способу. Історія форм наказового способу. Інфінітив, супін, їх історія. Дієприкметник і дієприслівник.

10. Історія прислівника. Службові слова. Історичний розвиток відзайменникових, відіменних та віддієслівних прислівників. Прийменники, сполучники, частки, вигук в давньоруській мові.
11. Синтаксис. Загальні відомості про синтаксичну систему давньоруської мови. Характеристика розвитку основних структурних і комунікативних типів простого речення. Основні відомості про історичні зміни у функціонуванні відмінків у структурі речення. Основні характеристики типів складного речення в давньоруській мові.
12. Засоби вираження чужого мовлення у структурі речення.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин										
	денна форма					Заочна форма					
	усього	у тому числі				усь ого	у тому числі				
		л	п	л а б	і н д		с.р.	л	п	л а б	і н д
Змістовий модуль											
ФОРМУВАННЯ ФОНОЛОГІЧНОЇ І МОРФОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ											
Історія української мови як наука і навчальна дисципліна	6	2	2			2	4				4
Історична фонетика української мови. Формування фонетичної системи протоукраїнських говорів у спільнослов'янській і східнослов'янській період	6	2	2			2	6	2			4
Фонетичні зміни XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови	6	2	2			2	4				4
Історичні пояснення питань фонетики та орфографії української мови.	4					4	6				6
Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменника як частини мови. Багатотипність відмінювання іменників давньоруської мови	10	4	2			4	6				6
Історія іменних частин мови (займенника, прикметника, числівника)	8	2	4			2	4				4
Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм. Класи дієслів. Теперішній час дієслів	8	2	2			4	4				4
Історія форм минулого часу	2					2	4				4
Історія форм майбутнього часу	2					2	4				4
Історія способових та інших форм дієслова. Історія прислівника. Службові слова	4	2				2	6				6
Мовна спорідненість слов'янських народів.	2					2	6				6
Історія синтаксичної структури української мови.	2					2	6				6
Усього годин	60	16	14			30	60	2			58

5. Змістові модулі навчальної дисципліни

Модуль. ФОРМУВАННЯ ФОНОЛОГІЧНОЇ І МОРФОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Лекційний змістовий модуль

1. Історія української мови як наука і навчальна дисципліна
2. Історична фонетика української мови. Формування фонетичної системи протоукраїнських говорів у спільнослов'янський і східнослов'янський період.
3. Фонетичні зміни XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови
4. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменника як частини мови. Багатотипність відмінювання іменників давньоруської мови
5. Історія іменних частин мови (займенника, прикметника, числівника)
6. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм. Класи дієслів. Теперішній час дієслів
7. Історія способових та інших форм дієслова. Історія прислівника. Службові слова.

Семінарський модуль:

1. Історія української мови як наука і навчальна дисципліна
2. Історична фонетика української мови. Формування фонетичної системи протоукраїнських говорів у спільнослов'янський і східнослов'янський період
3. Фонетичні зміни XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови
4. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменника як частини мови. Багатотипність відмінювання іменників давньоруської мови
5. Історія іменних частин мови (займенника, прикметника, числівника)
6. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм. Класи дієслів. Теперішній час дієслів

Модуль самостійної роботи:

1. Історія української мови як наука і навчальна дисципліна
2. Історична фонетика української мови. Формування фонетичної системи протоукраїнських говорів у спільнослов'янський і східнослов'янський період
3. Фонетичні зміни XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови
4. Історичні пояснення питань фонетики та орфографії української мови.
5. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменника як частини мови. Багатотипність відмінювання іменників давньоруської мови
6. Історія іменних частин мови (займенника, прикметника, числівника)
7. Історія дієслова як частини мови.
8. Історія форм минулого часу
9. Історія форм майбутнього часу
10. Історія способових та інших форм дієслова. Історія прислівника. Службові

слова

11. Мовна спорідненість слов'янських народів.
12. Історія синтаксичної структури української мови.

Підсумкова тека

Методи контролю – контрольна робота з фонетики, морфології.

6. Методи навчання

Комплексне використання різноманітних методів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів та методів стимулювання і мотивації їх навчання, що сприяють розвитку творчих засад особистості майбутнього фахівця-філолога з урахуванням індивідуальних особливостей учасників навчального процесу й спілкування.

З метою формування професійних компетенцій широко впроваджуються інноваційні методи навчання, що забезпечують комплексне оновлення традиційного педагогічного процесу (упровадження комп'ютерної підтримки – схеми, презентації до лекцій, таблиці, зразки аналізу, ситуативне моделювання, опрацювання дискусійних питань; співбесіда, бесіда).

7. Методи контролю

Педагогічний контроль здійснюється з дотриманням вимог об'єктивності, індивідуального підходу, систематичності і системності, всебічності та професійної спрямованості контролю.

Використовуються методи усного й письмового контролю, які сприятимуть підвищенню мотивації студентів-майбутніх фахівців до навчально-пізнавальної діяльності. Відповідно до специфіки фахової підготовки перевага надається усному та тестовому методам контролю у формі заліку.

8. Критерії оцінювання знань, умінь і навичок студентів

- A (відмінно)** Можна оцінити повні і глибокі знання студента про класифікацію та особливості різних груп слов'янських мов, про визначних славістів та наукові школи дослідження слов'янських мов. Виклад матеріалу повинен бути логічним, аргументованим та зв'язним, студент висловити й мотивувати власне бачення запропонованого для розгляду питання.
- B (добре)** Оцінюється відповідь студента, який засвоїв повний обсяг запропонованого в курсі матеріалу, познайомився з основними та додатковими джерелами з рекомендованого списку літератури. При викладі матеріалу допускає незначні помилки, які виправляє при допомозі викладача.
- C (добре)** Оцінюється відповідь студента, який оволодів програмним матеріалом, але не вміє самостійно робити висновки та аналізувати приклади.
- D (задовільно)** Можна оцінити знання студента, який володіє загальними уявленнями про філологічні питання, про проблеми слов'янських мов, знання не мають системного характеру. Відповідь студента не повна.
- E (задовільно)** Оцінюється відповідь студента, який володіє загальними уявленнями про слов'янські мови, їх особливості, але знання студента не мають системного характеру. Студент має прогалини в теоретичному курсі.
- F (незадовільно)** Оцінюють фрагментальні знання курсу, відсутня логіка у викладі матеріалу. Мова не виразна, обмежена, бідна.
- X (незадовільно)** Ставиться студенту, який не орієнтується в проблемах, запропонованих курсом, відповідь якого незмістовна та не має логічного викладу.

9. Рекомендована література

Базова (основна)

1. Історична грамати́ка української мови : [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів] / [М. А. Жовтобрюх та ін.]. – К. : Вища шк., 1980. – 319 с.
2. Коваленко Н.Д. Історична грамати́ка української мови: навч.-метод.посібник. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-20162, 2012. – 144 с.
3. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична грамати́ка української мови”. – Херсон, 2002.
4. Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична грамати́ка. – К.: Академія, 2010. – 2010. 248 с.
5. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). – К., 2000.
6. Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 1993
7. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та грамати́чні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Допоміжна

1. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку / О. Горбач // II Міжнар. конгрес україністів : доп. і повідомл. ; Міжнар. асоціація україністів ; Акад. наук України. – Л., 1993.
2. Карпенко Юрій. Коли і як виникла українська мова / Юрій Карпенко // Мовознавство : тези та повідомл. III Міжнар. Конгресу україністів. – Х. : Око, 1996. – С. 75–81.
3. Коломієць В. Т. Типологічні риси української літературної мови на фоні інших слов'янських мов / В. Т. Коломієць // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 3–11.
4. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 3–5 ; 1998. – № 1. – С. 3–13.

5. Огієнко Іван. Історія української літературної мови / Огієнко І. ; [упоряд. М. С. Тимошик]. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
6. Павленко Л. П. До джерел словесних скарбів : [навч. посіб. З історії української мови] / Павленко Л. П. – К. ; Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1997. – 102 с.
7. Павленко Л. П. Історична граматика української мови : [навч.-метод. рек. для студ. спец. “Українська мова та література”] / Павленко Л. П. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 52 с.
8. Півторак Г. П. Проблема східнослов'янської прамови / Г. П. Півторак // Мовознавство : доп. та повідомл. на IV Міжнар. Конгресі україністів ; відп. ред. В.Німчук. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 268–272.
9. Півторак Григорій. Українці : звідки ми і наша мова / Григорій Півторак. – К. : Наук. думка, 1993. – 200 с.
10. Тараненко О. О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 35–38.
11. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : историко-диалектологический очерк / Ф. П. Филин; АН СССР ; Ин-т рус. яз. – Л. : Наука, 1972. – 655 с.
12. Флаєр Майкл. Четверта палаталізація задньоязикових приголосних в українській мові: північноукраїнські говори / Майкл Флаєр // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 3–10.
13. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри / Царук О. – Д. : Наука і освіта, 1998. – 323 с.
14. Шевельов Юрій. Історична фонологія української мови / [Юрій Шевельов] ; пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленко. – Х. : АКТА, 2002. – 1054 с.
15. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова (з проблем східнослов'янської глотогонії) / Ю. Шевельов // II Міжнар. конгрес україністів : доп. і повідомл. ; Міжнар. асоціація україністів ; Акад. наук України. – Л., 1993. – С. 54–66.

10. ИТЕПНЕТ-РЕСУРСИ

<http://www.ksu.edu.ua/slovjanska-filologija.html>

<http://academia-pc.com.ua/product/150>

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvchnu_sf/2008_428_429.pdf

<http://www.children.edu-ua.net/slovesnik/Vstup%20do%20slov/tema11.htm>

<http://www.twirpx.com/file/400009/>